

ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА

FUNDAMENTALS OF FORMATION OF ENVIRONMENTAL CULTURE OF SOCIETY

У статті досліджено основи формування екологічної культури суспільства. Основна увага приділена екологічному вихованню як невід'ємного елемента сучасної екологічної культурної. Актуалізовано питання пошуку шляхів утвердження нового екологічного мислення в суспільстві. Наголошено на важливості цілісності процесу формування системи розвитку екологічної культури. Екологічну культуру схарактеризовано як показник рівня екологічної свідомості людей. Розкрито головні риси екологічної культури й акцентовано на важливості вміння передбачати наслідки власного впливу на природу та підпорядковувати діяльність вимогам раціонального природокористування. Екологічна культура сприяє формуванню нового типу особистості людини (людини епохи ноосфери), що здатна вирішити проблеми екологічної кризи та є регулятором екологічної діяльності. У межах екологічного виховання наведено елементи соціалізації особистості. Деталізовано розуміння екологічної культури як напряму людської діяльності й мислення. Розглянуто складники моделі екологічно культурної особистості. З'ясовано, що світоглядний аспект екокультури являє собою загальну ідею взаємодії людини з природним оточенням. Представлено основні компоненти, що належать до складу свідомості. Наведено осмислення екологічної культури з погляду діяльнісного підходу. Визначено, що основою формування екологічної культури є теоретичні знання про взаємодію суспільства і природи та їх взаємозв'язки; норми і правила, уміння й навички з охорони природного середовища тощо. Охарактеризовано специфічну категорію – «соціалізація» – і визначено агенти екологічної соціалізації. Підкреслено важливість зрілості екологічної культури, елементи якої формуються в різних сферах життєдіяльності (соціальної, духовної, економічної, політичної, моральної). Виділено актуальні шляхи підвищення ефективності процесу формування екологічної культури. Приділено увагу екологічному дискурсу як перспективному напрямку формування екологічної культури суспільства.

Ключові слова: екологічна культура, суспільство, екологічна освіта, екологічна свідомість, екологічна діяльність, екологічний дискурс.

The article investigates the basics of forming the ecological culture of society. The focus is on environmental education as an integral part of modern culture. The issue of finding ways to establish new environmental thinking in society is being raised. The importance of the integrity of the process of forming a system of ecological culture development is emphasized. Ecological culture is characterized as an indicator of the level of ecological consciousness of people. The main features of ecological culture are revealed and the importance of the ability to anticipate the consequences of one's own impact on nature and to subordinate activities to the requirements of rational nature management is emphasized. Ecological culture contributes to the formation of a new type of human personality (man of the noosphere era), which is able to solve the problems of environmental crisis and is a regulator of environmental activities. Within the framework of ecological education the elements of socialization of the personality are given. The understanding of ecological culture as a direction of human activity and thinking is detailed. The components of the model of ecological and cultural personality are considered. It has been found that the worldview of ecoculture is a general idea of human interaction with the natural environment. The main components related to the composition of consciousness are presented. The understanding of ecological culture from the point of view of the activity approach is given. It is determined that the basis for the formation of ecological culture is: theoretical knowledge about the interaction of society and nature and their relationships; norms and rules of attitude to nature, skills and abilities for environmental protection, etc. The specific category – "socialization" is characterized and the agents of ecological socialization are defined. The importance of the maturity of ecological culture, the elements of which are formed in various spheres of life (social, spiritual, economic, political, moral), is emphasized. Relevant ways to increase the efficiency of the process of forming ecological culture are identified. Attention is paid to ecological discourse as a perspective direction of formation of ecological culture of society.

Key words: ecological culture, society, ecological education, ecological consciousness, ecological activity, ecological discourse.

УДК 351:504+008
DOI <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2022.27.5>

Кононенко І.А.

к. пед. наук,
докторант
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Екологічне виховання як невід'ємний елемент сучасної культури є важливим складником подальшого розвитку суспільства. Актуальність пошуку шляхів утвердження нового екологічного мислення в суспільстві посилюється необхідністю формування системи поглядів і переконань, що в основі містять загальнолюдські норми й закони розвитку природи та сприяють вирішенню конкретних екологічних проблем. Процес формування такої системи має бути цілісним, що неможливо без

залучення людини протягом усього її життя. За таких умов можна не лише забезпечити збереження природного середовища в первинному вигляді, а й продовжувати розвивати його.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі питання розвитку екологічної культури в суспільстві досліджували такі науковці, як В. Крисаченко (характеризує зв'язки між культурою, екологією та політикою, розкривали теоретичні та практичні питання екологічної культури), М. Голубець (структурно-функціональні зв'язки екології та

культури), А. Товстоухов, М. Хилько (порушують питання екобезпечного розвитку), В. Зотов, Г. Ковальчук, Г. Ковальчук (приділяють увагу екологічному вихованню молодших школярів) та інші. Однак приховані можливості формування й розвитку екологічної культури суспільства широко не досліджені.

Мета статті – дослідити перспективи формування екологічної культури суспільства.

Виклад основного матеріалу. Екологічна культура здатна виступати показником рівня екологічної свідомості людини. Головною рисою екологічної культури можна вважати вміння передбачати наслідки власного впливу на природу та підпорядковувати діяльність вимогам раціонального природокористування. Так, В. Зотов [1] виділяє тенденцію дослідження екологічного виховання як елемента соціалізації особистості, що включає вміння здійснювати соціальні ролі й позиції; наявність орієнтацій у вигляді оцінних суджень, провідних ідей, норм і соціально значущих мотивів поведінки; сформованість «критичного» мислення, уміння передбачити наслідки своєї поведінки, «екологічну рефлексію»; здатність емоційного, морально-естетичного переживання актів спілкування з природою.

Екологічна культура – напрям людської діяльності й мислення, від якого істотним чином залежать природне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток. Така культура розглядає коло питань, що пов'язані з використанням людиною природи, перетворенням її у власних інтересах, а також із наслідками такої діяльності. Основоположний принцип екологічної культури – відповідність соціального та природного в межах єдиної системи, установлення якої в усіх сферах суспільного життя сприяє його екологізації та гармонізації самої суспільної системи [2–5].

До складників моделі екологічно культурної особистості належать: 1) вимоги до особистості; організована мотиваційно-змістова сфера; 2) уявлення про цілісну тріаду сучасного світу («суспільство – природа – людина»); осмислення місця та функцій людини в ній; 3) наявність системи вмінь, що санкціонують виконання соціальних функцій людини відповідно до її екологічної позиції [6].

Світоглядний аспект екокультури являє собою загальну ідею взаємодії людини з природним оточенням. У працях багатьох дослідників екологічна свідомість описується як сутнісне ставлення до природи [6]. Науковці також до складу свідомості відносять такі компоненти: знання про природні явища й закономірності, розуміння цілей, змісту і способів діяльності, оцінку зовнішнього і внутрішнього

людського світу, самооцінку особистісної позиції у відносинах із дійсністю і людьми.

Таким чином, екологічна культура суспільства загалом та особистості зокрема тісно пов'язані одна з одною. Варто зауважити, що екологічна культура населення складається з екологічної освіченості, свідомого ставлення до природи, практичної участі в раціональному її використанні. Отже, екологічну культуру можна визначити як специфічне світорозуміння, що характеризує гармонійну єдність суспільства, людини, природи.

Щодо молодших школярів, основними формами організації роботи, що спрямовані на формування екологічної культури, є [7] екологічні спостереження та екскурсії; заняття з екологічного мислення, екологічні бесіди; екологічні гуртки; програвання ситуацій і їх обговорення; кількісні експерименти; екологічні акції, дні, свята й конкурси; екологічні клуби; створення або відвідування екологічних музеїв тощо. Також науковці та практики виділяють такі методи в процесі формування екологічної культури: 1) пояснення (метод емоційно-словесної дії, що базується на навіюванні, яке проникає непомітно в психіку, створюючи потрібні мотиви); 2) бесіда [8] (систематичне й послідовне обговорення знань, при якому інформація відтворюється/сприймається у формі запитання-відповідь); 3) розповідь (монолог, що дає змогу уявити ідеальний образ і викликати радості від хороших вчинків/обурення від поганих); 4) метод прикладу [9] (вплив на свідомість (почуття, поведінку) особистості через наслідування, що ґрунтується на наочності й конкретизації); 5) переконання (вплив на свідомість або волю, що сприяє формуванню нових поглядів або зміні тих, що не відповідають загальнолюдським і національним принципам/нормам); 6) вправлення (сутність полягає в багаторазовому виконанні потрібних дій і поступовому доведенні їх до автоматизму; результатом є стійкі якості особистості: навички, звички); 6) дидактична гра (характеризується елементами змагання/перегонів).

З погляду діяльнісного підходу осмислення екологічної культури полягає в сприйнятті її як системи специфічних способів, засобів, механізмів адаптації людини до навколишнього середовища. Роль екологічної культури: 1) засіб приведення природного середовища у відповідність до потреб людини; 2) виховання високих гуманістичних цінностей у житті людини.

Водночас основою формування екологічної культури залишаються такі важливі системи, як теоретичні знання про взаємодію суспільства і природи та їх взаємозв'язки; норми і правила

ставлення до природи, уміння та навички з охорони природного середовища тощо.

Варто зауважити, що науковці виділяють таку специфічну категорію, як «соціалізація», що являє собою важливу умову культурного розвитку як індивіда, так і суспільства. Соціалізація – це процес інтерналізації, діяльного засвоєння індивідом досягнень культури, цінностей, норм, зразків поведінки, перетворення їх в особистісні знання, переконання, установки, диспозиції, навички. Існують також агенти екологічної соціалізації, до яких належать: 1) сім'я з можливостями первинної соціалізації (пов'язана з механізмами емоційної прихильності, наслідуванням дитини зразкам поведінки батьків, схильністю до прийняття культурного світу дорослих тощо); 2) дошкільні заклади (формують первинні навички інтелектуальної та трудової діяльності, ставлення до себе і природи, закладаються підвалини екологічної культури); 3) інститути освіти; 4) трудові колективи, громадські організації, групи неформального спілкування; 5) заклади охорони здоров'я, культури й освіти; 6) релігійні інститути; 7) засоби масової інформації, громадська думка; 8) природоохоронні органи, установи.

Отже, науковці стверджують, що виживання цілих етносів залежить від зрілості їхньої екологічної культури, елементи якої формуються в різних сферах життєдіяльності (соціальної, духовної, економічної, політичної, моральної).

На основі аналізу літературних джерел можна виділити актуальні шляхи підвищення ефективності процесу формування екологічної культури, до яких належать використання додаткових матеріалів екологічного спрямування; проведення екологічних спостережень; організація безпосередньої діяльності громадськості у вирішенні важливих питань з охорони природи своєї місцевості; проведення заходів на екологічну тематику; залучення не лише зацікавлених осіб чи організацій до процесу формування екологічної культури, а і якомога більшої кількості громадян.

Визначення сутності проблеми еволюції людства видатним італійським ученим, мислителем і засновником Римського клубу А. Печчеї [10] не втратило актуальності досі. Підґрунтям таких проблем він убачав у тому, що люди не встигають адаптувати культуру до змін, що самі ж уносять у світ, джерела кризи знаходяться всередині людської сутності, а вирішення проблем має виходити зі змін внутрішньої сутності людини.

Базовим принципом екологічної культури вважають принцип відповідності (сприяє екологізації та гармонізації суспільної системи)

соціального та природного в межах єдиної системи. Тобто екологічна культура сприяє формуванню нового типу особистості людини (людини епохи ноосфери), що здатна вирішити проблеми екологічної кризи та є регулятором екологічної діяльності. Отже, екологічну культуру (включає культурні традиції, моральні почуття й оцінку, життєвий досвід тощо) справедливо вважають «кодексом поведінки», який лежить в основі екологічної діяльності й поведінки.

За такого підходу посилюється важливість синтезу різних наук (природничих, технічних, суспільних, гуманітарних), що здатен вирішити екологічні проблеми. Ядром екологічного мислення має стати розуміння того, що людство неспроможне встановити контроль над біосферою чи реалізувати її штучне відтворення [11]. Значно вплинути на рівень екологічного мислення здатне ефективне використання комунікативних стратегій. Сьогодні посилюється увага до вивчення екологічного дискурсу як «складної комунікативної дії» [12]. Так, на переконливу думку І. Розмаріца, екологічний дискурс є сукупністю вербальних і невербальних актів, метою використання яких є вплив на суспільну думку шляхом вербалізації знань про екологію та стан навколишнього середовища [13]. Досліджуючи соціальні екологічні кампанії, виділяю дві основні стратегії: дискредитація дій, спрямованих на заподіяння шкоди навколишньому середовищу та природі; популяризація дій, спрямованих на дбайливе ставлення до природи й навколишнього середовища. Кожна зі стратегій містить специфічні тактики, реалізація яких сприяє досягненню комунікативних цілей в екологічній сфері (формування екологічної свідомості; актуалізації екологічних проблем тощо).

Висновки. Отже, продовженням екологічної освіти й ключовим елементом екологічної культури (наявність у людини екологічних знань, високої екологічної свідомості, екологічних переконань, а також практичні дії, які узгоджуються з вимогою дбайливого ставлення до природи) є екологічна діяльність. Така діяльність повинна забезпечуватись постійним процесом її підтримки шляхом використання екологоорієнтованих стратегій і тактик. Варто враховувати й те, що формування, розвиток і поширення екологічної культури в суспільстві може стати базисом національної самоідентифікації та забезпечить зміцнення й цілісність українського народу. Важливим аспектом при цьому, підкреслимо, є розбудова належного взаємозв'язку та спадкоємності поколінь.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зотов В.В. Воспитание у младших школьников эмоционально-ценностного отношения к природе : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 1998. 20 с.
2. Голубець М. Екологія й культура: до питання про структурно-функціональні зв'язки. *Ойкумена*. 1991. № 1. С. 29–40.
3. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика : навчальний посібник / Міжнар. фонд «Відродження». Київ : Заповіт, 1996. 352 с.
4. Товстоухов А.В., Хилько М.І. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем. Київ : Знання України, 2001; 2007 (2-ге вид.). 333 с.
5. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. Київ : Знання України, 2001; 2002 (2-ге вид.). 598 с.
6. Ковальчук Г.В., Ковальчук Г.С. Екологічне виховання молодших школярів. *Початкова школа*. 1987. № 12. С. 50–55.
7. Козина Е.Ф., Степанян Е.Н. Методика преподавания естествознания : учебное пособие. 2-е изд. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 496 с.
8. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах : навчальний посібник. Київ : Веселка, 1998. 334 с.
9. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання : навчальний посібник. Харків : ОВС, 2002. 400 с.
10. Печчеи А. Человеческие качества. Москва : Прогресс, 1980. 302 с.
11. Тагліна Ю.С. Екологічна освіта на Україні: обмеженість картезіанського підходу. *Філософія природи і практична філософія* : матеріали Міжнародної конференції. Київ, 2004. С. 124–125.
12. Слюсар М.І. Комунікативні стратегії і тактики у французькомовному соціальному екологічному дискурсі (на матеріалі соціальних екологічних рекламних кампаній). URL: <http://www.masters.kubg.edu.ua/index.php/if/article/view/371#.YeQxyv5ByUk>.
13. Розмаріца І.О. Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.04 «Германські мови». Київ. 2004. 15 с.